

EGYED EMESE

IRODALMI SZALONOK AZ EGYKORI ERDÉLYBEN

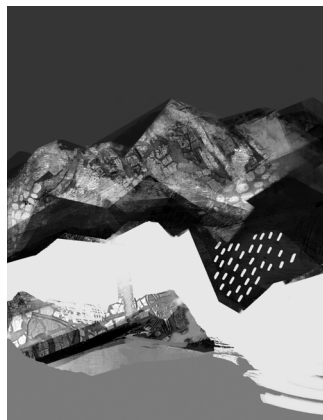
Nők történetéről a korábbiaknál több kutatás zajlik az utóbbi évtizedekben, és e kutatások jelentős művelődéstörténeti, politikatörténeti felismerésekhez vezettek. Eredményesen használhatók fel a nők múltbeli társadalmi és irodalmi szerepe vizsgálatában a családtörténeti kutatások is.

A könyves műveltség erdélyi rendi konkrétumaira, az írás alkalmaira, általában az írásszokásokra figyeltem a Habsburg császárság 18–19. századi történetében. A magánlevelekben, naplókban néha csak egy-egy utalás erejéig felvillanó társas történetek; az erős érzelmekről való jelhagyás és gyakorta a jelhagyás nyomainak gondos eltüntetése; bizalmi erőterek, az érzelmek ellenében ható tradíciók, a mozgáslehetőségek érzékelése készítették a kérdés megfogalmazására: voltak-e hát Erdélyben irodalmi szalonok?

Előképek? Analógiák?

■ A társas összejöveteleket külföldi, császárvárosi vagy éppen pozsonyi időzésük naplófeljegyzéseiben a 18. századi erdélyiek mindennek nevezték, csak szalonnak nem.

Gróf széki Teleki József (1738–1796), aki Békés, majd Ugocsa vármegye főispánja, később pécsi tankerületi főigazgató lett, és aki nyugat-európai kulturális tapasztalataiból nem is egyet a magyarországi kulturális életben igyekezett meghonosítani, 1861 márciusában mentegőz-

**...ahol tágas terem
ajtait nyitják ki rendszeresen a válogatott
vendégek előtt,
a művelt, csoportos
társalgás közben magánbeszélgetésekre is
sort lehet keríteni, ahol
élőzene is van és vonzó
erőt képvisel a házaszonya vagy valamelyik női családtag.**

ve számol be arról, hogy a párizsi híres zenés szalont (följegyzése szerint csakis a muzsika hallgatása kedvéért) meglátogatta: „Tegnap de la Condamine uram de la Poplinièrehez vivén, ott megismerkedtetett rendesen, mert azt mondta neki, amit ő is, én is gondoltam tudniillik, hogy nem akartam addig elmenni Párizsból, míg koncertjét meg nem hallom. Mára azért elhívott de la Poplinière 6 órára, amidőn a koncert el szokott kezdődni nála. Ma ott voltam délután, az asszony is énekelt és jelesen, az úr már feljül van a 70-en, az asszony pedig nincs 30. Nagy udvart tartó gazdag publikánus ez. Amit tegnap de la Condamine együgyű igazságszeretésből mondott, igaz volt, csak a muzsikájáért mentem hozzá.”¹ Az asszony, akit a gróf említ, Marie-Thérèse de Mondran (1723–1823), a vagyonos párizsi vállalkozó harmadik felesége volt. A zenerajongó műgyűjtő estélyein tudósok, művészek, Párizsban időző külföldiek jelentek meg rendszeresen. Alexandre Jean Joseph Le Riche de La Poplinière (1693–1762) tágas és szépen berendezett bérelt palotája a Rue Richelieu-n, Párizs előkelő központi negyedében volt. A Habsburg-kormányzat Ugocsába – főispánnak – majd a pécsi kerületbe rendelte a művelt erdélyi főurat, vidéki reprezentatív otthona a magyarországi Szirákon, illetőleg felesége, gedőfalvi Roth Johanna révén Pesten volt, a Gernyeszegen örökölt kastélyt ugyan az ő elképzelései szerint, de fia, Teleki László alakíttatta át és lakta.

A nagyváros társas eseménye után lássuk, milyen az érzékenység keresése a vidéki idillben. A bécsi Georg Ruzitska (1786–1869), aki később Erdélyben vállalt (családi) zenetanítói, majd (városi) zenekarvezető szerepet, a Bécs környéki rezidenciában töltött, ifjúkori életszakaszára meghatottan emlékezik vissza; gróf Karl Clary lovassági ezredesnek, a német nemesi testőrség tisztjének feleségét – egy báró Wetzlar-lányt – kellett zongorán kísérenie és leánykájukat zenére taníttatnia; és tavasztól őszi nyári lakukba, Johannisteinra kellett kijárnia, sőt ott egy szép nevelőnő is volt, Klementina nevű... („a kis kontesszel és nevelőnőjével estéknként tett kedves sétáink annyira megtetszetek nekem, hogy mind gyakrabban ismételtam meg látogatásaimat”² – jegyezte emlékiratába a muzsikus Erdélyben 1856-ban).

A főúri vidéki élet társas színterei – ha a gazdálkodás formáinak esetenkénti megváltozásával és a tulajdonos megváltozásával is – elevenek maradnak a 20. század elejéig.³ A városi lét mint a téli időszak gazdaságosabb családi megoldása erősen megváltozik a kulturális kínálat bővülésével és a politikai élet intenzívebbé válásával, új mesterségek létrejöttével, nagyobb számú idegen (kereskedők, új szakmák képviselői, katonatisztek, színészek) megjelenésével. Mindezekből kiindulva kereshetünk „erdélyi szalont”: ahol tágas terem ajtait nyitják ki rendszeresen a válogatott vendégek előtt, a művelt, csoportos társalgás közben magánbeszélgetésekre is sort lehet keríteni, ahol élőzene is van és vonzó erőt képvisel a ház asszonya vagy valamelyik női családtag. Szükség van továbbá divatos olvasnivaló és a művészetek valamilyen jelenlétére.

Volt-e hát ilyen hely Erdélyben a hosszú 18. században? Házi zenélést keresünk tehát, művelt és vendégszerető „ház asszonyát”, a korabeli elvárások szerint viselkedő ifjú családtagokat – lehetőleg kisasszonyokat is és állandó vagy ritka vendégeket...

A birtokos nemesség társasági életét békeidőben az egyházi évhez igazított, megszervezett találkozások, családi ünnepek, a leányok férjhez adását célzó vendégségek és a családok társadalmi pozícióját fenntartó vagy annak megerősítésére szánt vendéfgadások szervezték.

■ A magyar nyelv ügyeinek a kormányhivatalok által is elismert korifeusa, az erdélyi Aranka György (1737–1817) táblabíró, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság egykori alapító tagja és titkára 1812. március 12-én születésnapjára köszöntőverset intézett gróf Mikes Annához, és utal arra, hogy többen is hívei (támogatottjai). A hölgy 76 éves volt ekkor.

Felleg-vár bástyája, s Felek mint' ő vele szembe,
s köztök a Kis-Szamos habjai tisztán folyva alattok,
Klaudia várának tereit vizeikbe feresztik:
Ott van emelve az Asszonyi Virtus Temploma! Abban
Áldozik egyházi s hazafi lélekkel az özvegy
Asszonyság, *Mikes Anna*; kinek kegyes élete tükör,
És a magyar földönn tiszteltetik. Innepe ennek
Most közelít. A Maros s Erdély hét halmán néki
Tiszteletek fizetik; zárván teljes kosarokba
Jo szívek buzgóbb s tisztább áldásait. Ó, nagy
Ártatlan lélek! Fonhassák éltedet a Szűz
Párkák még köztünk sok időkig aranyfonalokkal!
Ezt énekli Maros kis szüze; s a' Tisztelet égő
oltárán vele áldoznak jófia s hívei híven.
Érdemek oltárán mikor hív szív áldozik: annak
Jó illatja felhat s hasson fel a boldog egekbe!!!⁴

A kívülálló élesebben látja a sajátosságokat: az irodalmi Erdély megismerésében Döbrentei Gábornak és az őt a gyermek Gyulay Lajos mellé nevelőül ajánló Kazinczy Ferencnek is sokat köszönhetünk. Szerencsés esetben Erdély irodalomkedvelő hölgyeiről is tudomást szerezhetek Magyarországon. Marosnémeti gróf Gyulai Katalin (1760–1844), gróf Bethleni Bethlen Ádám (+1789) királyi aranykulcsos özvegységét például Döbrentei Gábor irodalomkedvelő hölgyként mutatta be Berzsényi Dánielnek. Az asszonyság erdélyi, bonyhai kertjében kőlapra vésette Berzsényi *A Melancholia* című, 1803-ban született költeményét.⁵ 1814-ben erről is születik Berzsényi-vers, címe *A bonyhai grotta*.

„Láttam Kolozsvárt, Vásárhelyt, Szebent, Dévát, Lugost (D'Ellevaux-nak lakását), Károlyvárat, Enyedet, Zsibót, Hadadot s úgy fogadtak mindenütt, mint egy kedves vendéget. Erdélyt hospitalis és artig emberek lakják”⁶ – foglalja össze a lehető legpozitívabban a tapasztaltakat Kazinczy egy egész nyáron át tartó, 1816-ban megvalósult erdélyi tartózkodásáról. Itt misszilisben szól, de éveken át alakított *Erdélyi leveleiben*⁷ is ilyen véleményt fogalmaz meg. Vendégszeretőnek és a művészetekre fogékonyaknak ismerte meg azokat a személyeket, akik őt Erdélyben, mondhatni, kézről kézre adták. A fenti Aranka-vers keletkezése után négy évvel látogatott Erdélybe, részletesen elbeszéli, hogy Kolozsváron augusztus 26-án szeretett volna találkozni az özvegy Mikes Anna környezetében levő Molnár Borbálával, akinek akkorra már nemcsak önálló kötete és Csizi Istvánnal való verses levelezését tartalmazó könyve jelent meg, hanem az a *Barátság vetélkedés*⁸ című munkája is, amelyben Ujfalvi Krisztinával váltott levelezését és e felfedezettje költői terveit adja közre. Ujfalvi Krisztina Mikes Anna környezetében – irodalmi szalonjában – ismerte meg Molnár Borbálát. Daniel

Istvánné Mikes Anna irodalomkedvelő nemes asszonyságnak Kolozsvárt és Egeresen is volt háza. Kazinczy utal Mikes Anna hírnevére, vallásosságára, a grófnő versíró társalkodónőjével, Molnár Borbálával való találkozására sajnos mégsem kerül sor. Beszámol azonban arról, hogy mint meghívott milyennek látta a Gróf Toldalagi Lászlóné (Korda Anna) vendéglátását: mindazok hivatalosak voltak asztalához, akik a Kormányshéknél szolgáltak, nem csak a magas rangú tisztviselők; Kazinczy ide Kenderesi Mihály tanácsossal, annak feleségével és leányával érkezik; a ház asszonya nem jön ki, de a két jelen levő kormányshéki titkár egyetemes és magyar történelmi diskurzusát – „ez úttal a Grófné canapéja körül Mélt. Gyárfás és Sebes secretaries urak ültek”⁹ – élvezettel hallgatta. Azért a kanapé (bütornév) emlegetése a francia szalonok stílusát hozza...

Tett értékű társalgás tehetősebb családoknál – művelt nők részvételével

■ »Vous voulez, disoit un Philosophe à une jeune fille, apprendre la philosophie! ah! contentez vous de blesser la raison, sans la connoître; et laissez-nous la confusion de savoir raisonner, sans être plus raisonnables«¹⁰ – írta Barcsay Ábrahám költő barátjának, Orczy Lőrincnek. A forrás egy elmés mondások 1777-ben kiadott gyűjteménye – amely láthatólag kézügyben volt a szellemes élő vagy levélbeli társalgás színesítésére – bármelyik európai kertben vagy szalonban.

Visky Pál református lelkész nem Mikes Annát, nem is Molnár Borbálát (bár az ő látogatásukra érkezett), hanem a hölgykoszorú legfiatalabb tagját, Ujfalvi Krisztinát szólítja meg Egeresen keltezett verses levelében (1796. július 17.):

Szerelmes Verselő Kedves Asszonyságom
(:Ha meg nem veténded tiszta Barátságom
S ha szenvedhetsz bár tsak egy férfiu nevet:)
Fogadgy el egy Válasz helylet két Levelet
Tiszteleténn lévén én egy fő Dámának
Kinek homlokán van neve Jézussának
S látogatására Molnár Borbálának
A' Virtus és az én nevem Baráttjának
Látám, szép musádat, a mellyet intéztél
Hozzá, engemetis mellyel megigéztél”

(Mit is jelent „az én nevem barátja” metafora? Esetleg pálfordulást?) Így felelt – versre versben – a szellemes tréfát értő költőasszony:

„Tudsz-é uram Asszony a ki a férfiat
Ne szeretné mint a Héja a nyulfiat
Hiszem ti mongyátok hogy ámbátor Asszson
Oly vén is hogy helyre kell tenni hadd asszon
De mig egy zsák komlot a jégen el huzhat
Még tiz husz börtlen férfit is meg nyuzhat
És a kerék vágást ha által lépheti¹¹
Kupido kertit is ő még meg tépheti”¹²

Évődő, önróniával is teljes a válasz, a „visszavágás” (hasonló ahhoz, amelyet Csizi Istvánhoz írt). És e képpel egybevág az, amelyet 1830-ban Gyulay Lajos gróf „fest” róla:

„Ez a Máté Jánosné, született Újfalvi Krisztina igen szép magyar verseket írt, és más nyelvet beszélt a hazain kívül. Öltözködése furcsa volt nagyon és inkább férfias, mert kurta haját és kalapot viselt, kaputforma hosszú köntöst és csizmát, szobaleányt nem tartott, csak egy Anti nevű legényt, ki igen hűséges is volt hozzá. Közönséges tiszteletben tartatott az országban, mint igen módos, habár különös is és kellemes társaságú asszony. Ifjú korában igen szépnek is mondják volnak. Én is jól ismertem, és gyermekkorom némely kellemetes óráit ő is nevelte. Már nem él, és versei sincsenek még kinyomtatva, némelyeket Döbrentei vett azon célból által, hogy nyomtatásnak bocsássa. Énekelni is szépen tudott Máté Jánosné, mikor utazott, mindig fegyvert hordozott magával.”¹³

Nagy hatással volt írkedvű kortársnőire (Torma Krisztinára, Kászoni Teréziára), Kapjonban, a Haller-kastélyban megismerheti az egykori szépséget, a pusztító pletykákat túlélő Nemes Zsuzsánnát – jelzi, hogy már csak az idős arcot láthatja, de a kedvesség azt is megszépíti, a személyes találkozás pedig felejthetetlen élménye marad.¹⁴

Kis Jánoshoz címzett 1816-ban keltezett levelében Kazinczy jelzi, hogy a tehetség támogatásának milyen formájáról szerzett tudomást: „Litteraturánk – írja 1816-ban – bizonyosan elő fog menni; Erdélyben egy Bölöni Farkas Sándor nevedik annak nagy reményére; már nem gyerek; verse még rossz, de prózája kimondhatatlan szép. Nekünk ebben Schillerünk nevedik szegény legény; báró Wesselényi megparancsolta fiának, hogy hívja asztalához minden napra. Képzeled, mit nyer az az én főkedvenczem ez által a jobb társaság tónjára nézve – – –.”¹⁵

Kazinczy ad hírt arról is, hogy a jeles magyarországi íróvendég érkezése eseményszámba ment: nem volt nehéz egykori barátjának, Gyulay Ferencnének elintéznie egy nagy közös ebédet a kolozsvári Jósika-palotában – és Kazinczy értékelte a rangos és művelt környezetet: „tegnap nála ebédlénk [értsd: báró Jósika János kormányzói tanácsosnál] a Grófné egész házával. Nagyobb férfi mint vártam. „[...] felesége Gy. Csáky Rosália szint oly nagy Asszony. Két kis leánya lányomtól elválhatatlanná leve. S Branyicska Martinusiusnak lakása volt; még áll kápolnája, s Jósika régi falainak szennyét respektálja”.¹⁶

Az olvasottságot értékelő társasági élet zajlott Gyulay Ferencné Kácsándy Zsuzsánna (Kazinczy ifjúkorának Süsie-je) házában Kolozsvárt és a család vidéki otthonaiban is (például Marosnémetin). Erről emlékiratokból, Gyulay Lajos (1800–1869) naplóiból, Kazinczy levelezéséből szerezhetünk tudomást. Itt a ház asszonya, de a családban Kazinczy Ferenc közvetítésével nevelői szerepet vállalt, külföldön tanult Döbrentei Gábor szerepe is igen fontos. A nyugati szalonok sem működtek megszakítás nélkül és tevékenységük intenzitása valóban a fenntartó(k) vagy a vendégek hírnevével állt összefüggésben. Kevéssel az *Erdélyi Múzeum*, a Döbrentei Gábor által szerkesztett irodalmi lap indulása centenáriuma után Szász Ferenc az *Erdélyi Múzeum* társadalmi összefogással megvalósult történetét összefoglaló írásában hangsúlyozza – tegyük hozzá, nem kevés erdélyi önérzetességgel – Gyulayné házának fontosságát a kultúra terjedése szempontjából: „Az irodalmi központot akkor ott az öreg Aranka alkotta, ki bár küzdve öregséggel, korrallal, bajjal, nemes törekvéseinek annyi csalódása után is ifjú lélekkel csüngött irodalmunk és kultúránk fellendülésén s előmozdításán. Mi természetesebb tehát, hogy az ifjú Döbrentei hozzá fordult, a vele lélekben

rokon öreget kereste fel legelőbb. Így idejövetele első esztendejében már kész közöttük a bizalmas, kedves viszony annyira, hogy 1807 december 15-én Aranka válaszolva Döbrentei levelére a jóakaró barát szíves hangján írt neki s tárgyalt egyes irodalmi kérdéseket. Ez írói barátság aztán s a gr. Gyulay-háznál való helyzete rendre megismertették vele Erdélynek akkori nevezetesebb embereit. Gr. Gyulayné háza ugyanis abban az időben igazi mintaképe volt az egészséges nemzeti érzésű s fennkölt szellemű főúri háznak, melyben pártfogást talált minden nemes, igaz, szép törekvés.”¹⁷

A fenti értékelés személyekre is koncentrál. Az irodalmi központot a megfogalmazás szerint az öreg Aranka György „alkotta”, a kijelentés nagyon is pontos a kapcsolatteremtő személy elvi fontosságát illetően.

Vendégszeretőnek látom Bánffy János szilágyhosszúfalusi házát is, ahol Ruzitska György volt a zongoratanár. Ruzitska György Bécsből került le Erdélybe, mint báró Bánffy János fogadott leányainak (a gróf Nemes Károly leányok: Annának, Máriának) zenetanítója.¹⁸ 1810-től a család Kolozsvárra költözéséig, 1829-ig élt Ruzitska György Szilágynagyfaluban a Bánffy János alkalmazottjaként. Német nyelvű emlékiratát fia fordította le magyarra Lakatos István kérésére. Ebből idézek, jelezve, mennyire fontos a hely tágassága és hangulata, könyvekkel való ellátottsága és a művészet jelenléte a tájba olvadó udvarházban. „...megérkezésünk után egy órával a tiszteletes úr [Bánffyhunjad Kőműves családnevű református lelkésze] ünnepélyesen bemutatott mint új zenetanárt a bárói családnak. Bánffy János báró ötven év körüli magas, hatalmas termetű, eredeti régifajta magyar ember volt, aki csak magyarul beszélt. A báróné körülbelül harmincéves, feszes, de barátságos természetű, himlőhelyes hölgy volt. [...] Különben igen kellemes nő volt mind ő, mind a két kontessz, az egyik nyolc-, a másik tízéves, jól beszéltek németül. [...] Miután bemutatkoztam és egy kereszthúros fortepianón egyet-mást játszottam, jövendő lakásomba vezettek. Egy új melléképületben levő, elég csinosan berendezett szobát kaptam, melyben saját használatomra egy kereszthúros fortepiano állott. [...] a báróné megmutatta német és francia könyveket tartalmazó elég jelentékeny könyvtárát, melyet szabadon használhattam.”¹⁹

A kolozsvári társaséletben nemzedékeken át vittek jelentős szerepet a Gyulai családból származó hölgyek, Wass Ottilia (1829–1817) annak a Gyulai Franciskának volt a leánya, akit Kazinczy is ismert, és akiért Döbrentei, a család nevelője ugyancsak lelkesedett. Bölöni Farkas Sándor itt lakott albérletben, de Kemény Zsigmond is frekventálta egy ideig a ma Wass Ottilia-házként emlegetett kolozsvári kispalota termeit. A következő visszaemlékezést Wass Ottilia vetette papírra:

„Az anyám [Wass Györgyné] háza, a Wesselényi ház voltak azok a helyek, ahol kivételképen irodalomról, politikáról, a művelődés újabb mozzanatairól és több efélékről lehetett beszélni. Kemény kaszinóba nem járt, azért gondolom, hogy inkább abban a körben találta jól magát, ahol az ő eszméi jutottak érvényre, azokat vitatták meg és érdekléllel követték eredeti észmejárását. Én mint növendék leány csak a mellék szobából hallgattam. A házitanítóknk, ki neki barátja és munkatársa volt – Krizbay Miklós volt a neve – sokat beszélt neki rólam: »ha csak a nevedet mondom ki előtte, már olyan lesz, mint a láng« ... és több efélékkel tüzelte bele szegény Keményt a keletkező kis regénybe. A Horváth Mihályék házánál, hol a leányokkal nagy barátságban voltunk – voltak találkozásaink – és én tovább rajongtam egész addig, míg anyámnak egy levélben ki

nem nyilatkoztatta, hogy engem halálba szeret és feleségül akar venni. Anyám, ki minderről semmit sem tudott, nagyon meg volt lepelve. Keménynek komolyan értésére adta, hogy abból – már csak a nagy korkülönbség miatt is – nem lehet semmi. Anyám szigorú vizsgálat alá vett, hogy hol és mikor keletkezett ez a dolog és ezzel véget vetett a köztünk való regénynek. K(emény) nem sokára ezek után elhagyta Erdélyt és én [...] rajongásaimat más irányba tereltem.”²⁰

Szellemdús beszélgetés, irodalom, zene – és nélkülözhetetlen szimpátia-hulámok adják a szalon lényegét. Az ünnepelt énekes színésznő, Déryné irodalmias emlékirata is segít elképzelni a jeles vendéget szívesen fogadó házak hangulatát. Ő maga naivákat és drámai hősnőket egyaránt alakított a színpadon, színműveket is fordított. Kolozsvárra érkezése után nem sokkal alkalma van megismerni azt a Heinisch Józsefet, akiből – talán éppen az ő javaslatára és közbenjárásával – a későbbiekben a kolozsvári komolyzenei együttes állandó karmestere lett: „Az öreg Bethlen Farkasné őnagyságához is ebédre voltam híva. Itt megismerkedtem az öreg, igen becsületes német zongoramesterrel. Tulajdonképpen Schlesinger volt az öreg Heinisch. Ő a háznál zongoratanító volt, míg a gyermekek kicsinyek voltak. Most már nem volt kit tanítani, de az öreg báró nem eresztette el a háztól. Örökös kenyérbe ottmarasztalta. Ebéd közben (természetes, hol zongorázó és egy énekesnő van jelen) muzsikáról társalogtak.”²¹

A családokhoz meghívott, többnyire igen körültekintően kiválasztott nevelők is vonzóerőt képviselhetek. Ilyen volt Buczy Emil a Kornis, Pataki Mózes a Weselényi, Döbrentei Gábor a gróf Gyulay családnál. Ugyanez mondható el a család alkalmazásában levő zenetanítóról vagy (ami ritkábban fordult elő) rajztanítóról. Bölöni Farkas Sándor a gróf Bánffy család bonchidai kastélya kertjében élte át a szerelem felkavaró élményét. Élete nagy szerelme volt a Josephina nevű nevelőnő, aki Farkas Sándor elutasító viselkedése után férjhez ment, és Amerikában rövidesen el is hunyt. Évekkel később Bölöni Farkas nosztalgiával és önmargolással próbálja megérteni egykori merevségét. 1835. május 2-án jegyzi naplójába: „Ma van Josephina halálának második esztendeje. Mintha átokképpen bocsáttatott volna rám az idén minden történetim, úgy szövődtek, hogy azok éppen érzelmim dolgát érdekeljék s szívemet keserítsék; és mintha szerencsétlenségim visszaemlékezetei is az idén kettős fájdalommal sajdulnának fel. Kerültem e napnak emlékét, bujdosam előle s küzdöttem a sophiz-máknak éles fegyverével lenyomni ez engemet elárasztó képeket. És ime, mintha megbosszultatnék nemtelen feltételem, hogy az ő emlékét ily gúnyoló okoskodással akarom felejtetni, vérezni érzem belsőmet. Gyakran úgy tetszik nekem, mintha látnám magamot messziről kínjaimban küzdeni, s igen-igen szánnakodom magamon, s nem tudok segíteni.” Két hét múlva ki is jut Bonchidára, a környezet hatására még erősebb az emlékek hatása: „Gróf Bánffy Józseffel Bonchidára jöttem betegen. E hely nekem ezer emlékekkel teljes. Tizenkét esztendő alatt sok kedves napim töltek itt. Enyhület menedéke volt a szép kert nekem, hideg fabrikai hivatalos életem után s kevés olvasottságomat az itteni szép könyvtár s gond nélküli itt élt kényelmes napjaimnak köszönhetem. [...] Ezelőtt tizenkét esztendővel, éppen ezen idő tájban jöttem volt e kertbe Josephinával és szüleivel egy vasárnapot itt mulatni akkor ismeretségünk a legforróbb ponton állott, s ez a nap oly tele volt érzelmekkel, szíveinknek új felfedezésével, mennyit egy hosszú szerelemtelen egész esztendő elé nem teremthet. Minden ösvényt, minden fát s minden ülést ki tudok most is mutatni, hol mentünk, ültünk és álltunk. Jut eszembe minden

szó, minden pillantás és kézszorítás, melyek annyi temérdek érzést és gondolatot foglaltak magukba. Ah, de mire megint e szívkinzás!²²

Sala terrena. Reflexió

■ Városi kispaloták és vidéki kúriák vagy kastélyok körében emberi kapcsolatok dinamikája felől is szemlélhető irodalom született a hosszú 18. század Erdélyében. Megjelölnék helyeket, házakat. Fontos egyes személyek bátorsága, nyilvánosság elé lépése, támogató szándéka; nem jelentéktelen Mikes Anna, Molnár Borbála, Ujfalvi Krisztina, Kácsándy Susie, a lányai, az unokája (Wass Ottilia) szerepe a magyar irodalmi kultúra történetében; de a világra érzékenyen reagáló férfiak, például Teleki József, Barcsay Ábrahám, Kazinczy Ferenc, Bölöni Farkas Sándor, Kemény Zsigmond munkásságával, *személyességével* összefüggésben még érdekesebb.

■ JEGYZETEK

1. *Egy erdélyi gróf a felvilágosult Európában (Teleki József utazásai 1759–1761)*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a mutatót a magyarázó jegyzetekkel írta Tolnai Gábor. Akadémiai Kiadó, Bp., 1987. 215.
2. Ruzitska György: *Vázlatok életéből*. In: *Kolozsvári magyar muzikusok emlékvilága. Szemelvények a XIX. század zenei írásából*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Lakatos István. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1973. 37–69. 49.
3. A társadalmi konfliktusokat is leképezi az irodalom és már azt megelőzően a társasági diskurzus, de annak kifejtésére a kutatásnak ebben a fázisában nem vállalkozom.
4. *Mlgs Gr. Mikes Anna, Özv. B. Daniel Istvánné Excellenciája születése öröminnepe napjára Mart 12-ére* 1812. Kolozsvári Állami Levéltár, Aranka György gyűjteménye, fond 258, 26-os csomó, 47a. Itt köszönöm meg Kerti Józsefnek, hogy felhívta figyelmem erre a versre. (Mikes Anna grófnő (1736–1817) ifj. Mikes István báró és Petki Róza leánya volt, Bornemisza Pállal kötött házassága válással végződött, 1779-ben Daniel Istvánhoz ment feleségül.)
5. *Vö. A' bonyhai grotta című Berzsenyi-vers jegyzeteit: Berzsenyi Dániel költői művei*. S. a. r. Merényi Oszkár. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979. [Kritikai kiadás.] 705–711.
6. Kazinczy Nagy Gábornak. Széphalom 1816. szept. 12. In: *Kazinczy Ferencz levelezése XIV. Közzéteszi Váczy János Bp., 1904.* (a továbbiakban Kazlev XIV. 300.
7. Erdélyi leveleinek kritikai kiadása a közelmúltban látott napvilágot, többek között a variánsok zavarba ejtő sokaságára irányítva a figyelmet: Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek*. S.a.r. Szabó Ágnes, Debreceni Egyetemi Kiadó, h.n., 2013. Kazinczy Ferenc művei. Első osztály. Eredeti művek. Kritikai kiadás (a továbbiakban Kazinczy 2013)
8. Molnár Borbála: *Barátsági vetélkedés, vagy Molnár Borbárának Máté Jánosné aszszonnyal a két nem hibái és érdemei felől folytatott levelezései*, Kolozsváratt, 1804.
9. „képzelted, a beszélni-szerető Consiliárius [Kenderesi Mihály] melly mulattatottá 's oktatottá tette ez órámat is.” Kazinczy 2013. 178–179.
10. „Őn, fordult egy filozófus egy ifjú hölgyhöz, meg akarja tanulni a filozófiát! Ó! Érje be azzal, hogy sebet ejt a bölcsességen, anélkül, hogy megismerné; és hagyjon meg bennünket a zavarodottságban amelyben osz kodni tudunk anélkül hogy megértőbbé válnánk. – Ford. E.E. *Mennyei Barátom! Barcsay Ábrahám levelei Orczy Lőrínchez (1771–1789)*. S.a.r., a bevezető és a jegyzeteket írta Egyed Emese. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2001. Erdélyi Tudományos Füzetek 236. *Traits d'esprit, bon mots et saillies ingénieuses propres à orner la mémoire recueillies des meilleurs écrivains tant anciens que modernes avec des réflexions morales adaptées aux sujets les plus intéressants*. A Milan et se trouve à Paris MDCCLXXVII. Chez la veuve Duchesne, au Temple du Goût.
11. *Levellé válva. Ujfalvi Krisztina verselő köre (1795–1797)*. A szövegeket sajtó alá rendezte, a bevezetőt írta Egyed Emese. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2017. (A továbbiakban: *Levellé válva...*)
12. *Uo.* 45–48. A levelekből és válaszokból a Gvadányi János „helikoni” körében tapasztalhatóhoz hasonló verses diskurzus bontakozik ki.
13. A bejegyzés kelte 1830. Március 10. Gyulay naplójának 10/A kötete 89v-ra hivatkozik a közreadó: *vö. Gyulay Lajos: Napló (1820–1848)*. Válogatta, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Csetri Elek, Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2004. 117.
14. Ujfalvi Krisztina gróf Haller Jánosnénak. In: *Levellé válva...* 55–56.
15. Kazinczy Ferenc Kis Jánoshoz 1832-ben írott levelét idézi Jakab Elek: *Bölöni Farkas Sándor és kora. Politikai és Irodalom-történeti tanulmány*. Keresztény Magvető 1870. 4. 241–334. 265.
16. Kazinczy Ferenc: Kis Jánosnak Dédács, Hunyad vármegyében 1816. aug. 12. In: *Kazlev XIV. 259.*
17. Szász Ferenc: *Az első Erdélyi Múzeum történetéhez*. Erdélyi Múzeum 1915. 1–3. 84–85.
18. Lakatos 1973. 345.
19. Lakatos 1973. 57.

20. Idézi dr. Kántor Lajos: *Czegei gróf Wass Ottilia, az Erdélyi Múzeum Egyesület nagy jótevője*. Minerva, Kvár, 1938. (Erdélyi Tudományos Füzetek 96) 10.
21. *Déryné naplója*. Első teljes kiadás, az eredeti kézirat alapján sajtó alá rendezte Bayer József. Singer és Wolfner kiadása, Bp., é.n. II. 156–157.
22. Bölöni Farkas Sándor: *Utazás Nyugat-Európában. Naplótöredék*. Mentor Kiadó, Mvhely, 2008. 281, 286.

